

JAK SE ČTE U NÁS A JINDE

Jiří Trávníček, Ústav pro českou literaturu AV ČR Praha/Brno

A. Východiska/předpoklady

Otázka¹ po srovnání je i otázkou po metodologii. Tedy: jakou úroveň přísnosti nastavit, abychom si mohli dovolit převést na společného jmenovatele data z průzkumů v různých zemích? Jde o to, že k těmto datům se došlo namnoze rozdílnou výzkumnou technikou (škály, formulace otázek, způsoby dotazování) a navíc jsou zasazeny do domácích socio-kulturních kontextů. K rozdílu mezi pohlavími, mezi jednotlivými stupni dosaženého vzdělání či mezi věkovými skupinami tak v některých zemích přistupuje fakt, jenž v české populaci (zatím) nehraje roli, a sice rozdíly mezi jednotlivými etniky. Např. v USA se tradičně zkoumá čtení u čtyř etnických skupin: bílých, Afroameričanů, Hispánců a jiných (míněni především Asiaté). V Kanadě se zkoumají rozdíly mezi anglofonním a frankofonním obyvatelstvem; na přistěhovalecké menšiny v rámci celé populace je pamatováno i v průzkumech holandských. Z tohoto pohledu jsou průzkumy čtenářů a čtení v Holandsku důležitou zprávou o tom, jak probíhá integrace a socializace etnicky menšinového obyvatelstva; z jiné strany pak představují návod, co vše je pro tuto integraci potřeba v budoucnu udělat. Srovnávací povahu měly i první průzkumy čtení po znovusjednocení Německa v roce 1990. Sledovalo se, jaký vztah ke knize se vytvořili lidé ve dvou do té doby různých politických systémech, což byla i jedinečná příležitost ke srovnávacímu zkoumání hodnotové orientace v liberální a totalitární společnosti. Tyto průzkumy měly ještě jedno téma, a sice prověřit, co je pravdy na skvělých výsledcích, které vykazovali autoři různých průzkumů z bývalé Německé demokratické republiky. – Pokud jde o přístup, volíme střední cestu s nepatrnou inklinací spíše k přísnosti než k volnosti. Budeme-li srovnávat výsledky, které přinesl náš průzkum, s těmi v jiných zemích, tak jen proto, že si stanovujeme některé podmínky (filtry): (1) musí jít o průzkumy *dospělé populace*; (2) musí jít o průzkumy *reprezentativní*, tj. zaměřené na celou populaci; (3) musí jít o průzkumy *po roce 2000*. Srovnávat nelze vše, ale pouze to, co vykazuje nějaké společné znaky a co je vedeno příbuzným záměrem.

¹ Pracovní (a zkrácená) verze kapitoly z knihy *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize*, kterou na podzim 2008 připravuje k vydání nakladatelství Host ve spolupráci s Národní knihovnou ČR.

B. Data

Následující tabulka je ilustrací těchto dvou základních pohledů: obecně (mediální) aktivity či dovednosti, nebo aktivity, která je od samého počátku usměřována nějakým specifickým motivem (čtení ve volném čase, čtení kvůli práci, čtení pro radost, čtení pro poznávání atd.). Máme co činit se čtením (jedním), nebo čteními (několikerými)? Jde konkrétně o to, jakou otázku zvolit jako základní. Tedy: za pomoci jakého kritéria lze dospět k tomu, kdo je čtenář a kdo je nečtenář (poslední sloupec).

Základní parametry

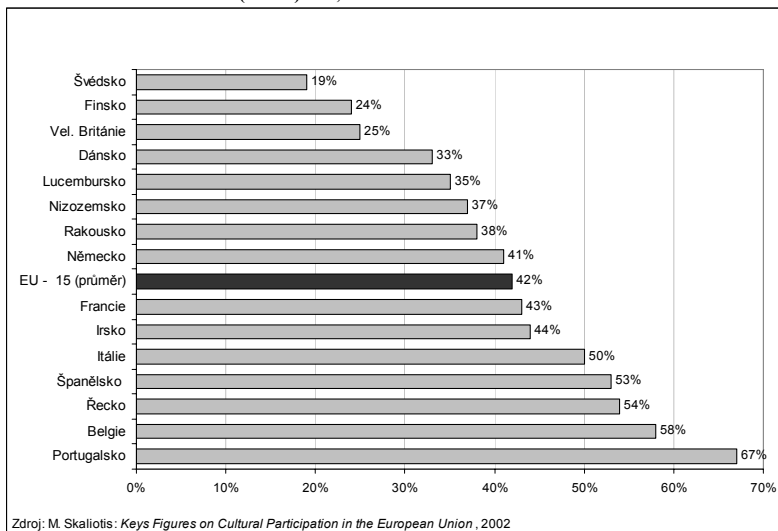
TAB. 1 – ČTENÁŘSKÉ PRŮZKUMY A PARAMETRY V JINÝCH ZEMÍCH – ZÁKLADNÍ PARAMETRY					
ROK	ZEMĚ	INSTITUCE	VELIKOST VZORKU	VĚK VZORKU	ZÁKLADNÍ OTÁZKA (ČTENÁŘ – NEČTENÁŘ)
2000	Německo	Stiftung Lesen	2 530	14+	Kolik knih přečtete za rok?
2002	USA	National Endowment for the Arts	17 135	18+	Četl jste v průběhu minulého roku nějaké knihy, s výjimkou těch, které vyžaduje práce a škola?
2002	Evropská unie	Eurostat	16 000 (všechny země EU - 15)	15+	Přečetl jste za posledních 12 měsíců nějakou knihu kvůli práci / kvůli vzdělání (povinné texty) / kvůli vzdělávání (nepovinné texty) / z jiného důvodu než kvůli práci a vzdělávání?
2002	Polsko	Biblioteka Narodowa	1 008	15+	Přečetl jste v průběhu minulého roku nějakou knihu?
2004	Polsko	Biblioteka Narodowa	1 005	15+	Přečetl jste v průběhu minulého roku nějakou knihu?
2005	USA	The Gallup Organization	1 006	18+	Čtete v současné době nějaké knihy nebo romány?
2005	Velká Británie	BML/Arts Council England	2 000	16+	Kolik minut denně věnujete čtení knih?
2005	Kanada	Ekos/Canadian Heritage	1 963	16+	Kolik knih jste pro potěšení přečetl během uplynulého roku?
2006	Slovensko	Literárne informačné centrum	1 500	15+	Jak často čtete beletrii/odbornou literaturu z profesního důvodu/ odbornou literaturu ve volném čase/periodický tisk?

Parametry našeho průzkumu:

2007	ČR	Národní knihovna ČR / Ústav pro českou lit. AV ČR	1 551	15+	Kolik knih (odborných, věcných i beletrie) jste přečetli za poslední rok?
------	----	---	-------	-----	---

I s naším průzkumem jde celkem o deset vybraných průzkumů, z nichž ve čtyřech případech (USA 2002, Evropská unie 2002, Kanada 2005, Slovensko 2006) vstupní otázka předpokládá, že neexistuje jedno čtení. Zbylých sedm případů vychází z toho, že se lze ptát na čtení knih jako takové. Setkávají se tu tak dva přístupy: *motivační* a *mediální* (obecný). Jiné důležité kritérium je doba, na niž se ptáme: v osmi průzkumech je to rok, v jednom případě dotaz směřuje k aktuální situaci (USA 2005), v jiném je dotaz směřován na den (Velká Británie 2005), ještě v jiném je dotaz položen na frekvenci, takže potenciálně obsahuje den, týden, měsíc, čtvrtrok, půlrok i rok (Slovensko 2006). Třetím kritériem je to, nač se ptáme: kniha (počet), nebo čas (doba, frekvence)? V devíti případech je to kniha, ve dvou čas (Velká Británie 2005 a Slovensko 2006). – Z tabulky lze dále postřehnout, že za minimální počet respondentů se chápe 1000; tento počet odpovídá 95 procentní spolehlivosti; o menším počtu respondentů nemá smysl v takto koncipovaných reprezentativních průzkumech ani uvažovat. Počet 17 135 respondentů z průzkumu v USA (2002) je omračující a odpovídá téměř nulové statistické odchylce.

GRAF 1: EVROPSKÁ UNIE (EU 15): TI, KDO ZA ROK NEPŘEČETLI ANI JEDNU KNIHU

Výsledky, které přinesl průzkum mezi patnácti zeměmi Evropské unie v roce 2001, nepocházejí ze šetření zaměřeného speciálně na čtení. Šlo o širší průzkum

„kulturní participace“; sem kromě čtení knih bylo zahrnuto i čtení novin/časopisů, poslech hudby, užívání počítače a internetu, sledování televize, poslech rozhlasu, návštěva kina a aktivní provozování uměleckých činností. Nezabíhalo se do příliš detailních oblastí. Předností tohoto průzkumu je šíře (tematická) i jednotný způsob šetření, který přinesl možnost srovnání. Co vplynulo?

- Panuje výrazná kulturně-čtenářská polarizace ve směru sever – jih (Portugalsko, Řecko, Španělsko, Itálie versus skandinávské země a Velká Británie). Tato polarizace je výrazná i mírou rozpětí celé výsledkové škály. Jen třetina Portugalců přiznala, že za rok přečetli knihu; na opačném konci stojí čtyři z pěti Švédů, kteří deklarovali, že za rok přečetli aspoň jednu knihu (k jakémukoli účelu). Svou váhu má i fakt, že tento kulturní protiklad je i (nepřímým) protikladem konfesním: protestantství (sever) – katolicismus (jih).

- Postavení Belgie na chvostu kulturní osy sever–jih neodpovídá. Na to, abychom si mohli dovolit tento jev interpretovat, bychom museli sestoupit do socio-kulturních předpokladů. Ty v této chvíli po ruce nemáme.

- Panuje pouze mírná převaha čtenářů nad nečtenáři v průměru celé patnáctky; na tři čtenáře připadají dva nečtenáři.

- Sledujeme-li trendy od 60. let (na základě různých jiných zdrojů),² lze zjistit, že se prudce zvyšuje procento čtenářů na jihu, zatímco čísla na severu narůstají jen nepatrně, dokonce v 90. letech stagnují či mírně klesají. Např. v Itálii mezi lety 1969 až 1994 stoupl počet čtenářů více než o 100 %, zatímco v Nizozemsku, Anglii stoupl jen o 14, resp. o 17 %. Počty čtenářů na jihu se zvyšují, neboť tam je větší růstový potenciál, zatímco počet čtenářů na severu, zdá se, již dosáhl svého socio-kulturního nasycení. Celkově lze za vzrůstem čtenářů vidět zvyšující se všeobecnou úroveň vzdělání, narůstající míru urbanizace, postupné vyrovnávání genderových rozdílů ve vzdělání; na jihu k tomu přistupuje i postupné odstraňování negramotnosti (zejména ve venkovských oblastech).

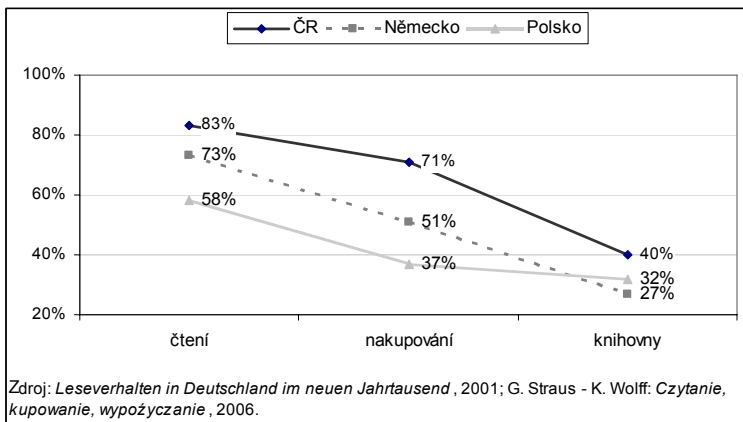
Z hlediska tzv. výkonových parametrů

Výhodné pro srovnání jsou především tzv. výkonové údaje, tj. data z takových otázek, v nichž se ptáme na počet přečtených knih (za určitou časovou jednotku), počet koupených knih, velikost domácích knihoven, event. na frekvenci čtení či návštěv knihoven. Respondenti se vesměs vyjadřují způsobem „ano – ne“ (přečetl – nepřečetl?, koupil – nekoupil?, navštívil knihovnu – nenavštívil?) nebo počtem (kolik knih přečetl za rok?, kolik knih koupil za rok?).

Plastický obraz o té které čtenářské kultuře skýtají tři údaje (tzv. knižní chování): procento čtenářů, procento nakupujících a procento návštěvníků knihoven. Kritériem je aspoň jedna přečtená kniha za rok (čtení), aspoň jedna koupená kniha za rok (nakupování), aspoň jedna návštěva knihovny za rok (knihovny).

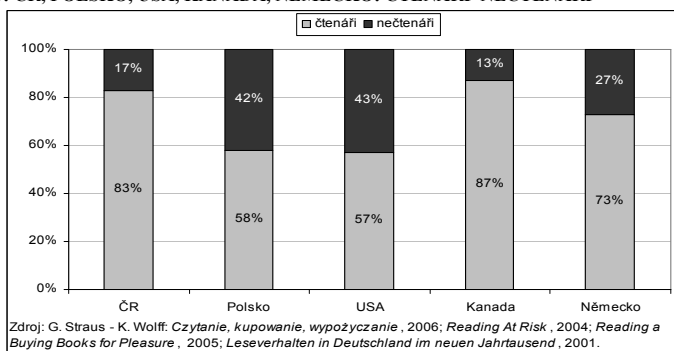
² BONFADELLI, Heinz: „Leser und Leserverhalten heute – Sozialwissenschaftliche Buchlese(r)forschung“. In: Bodo Franzmann ad. (eds.): *Handbuch Lesen*. München: K. G. Saur, 2001 [1999], s. 119 an.

GRAF 2: ČR-NĚMECKO-POLSKO: KNIŽNÍ CHOVÁNÍ

- V ČR je knižní chování – jakožto průměr všech tří činností – aktivitou ztelně většinou (65 %), v německé populaci se týká přesně poloviny populace (50 %), v Polsku jde o aktivitu mírně menšinou (42 %).
- Procentní údaje ve směru čtení – nakupování – návštěva knihoven vykazují ve všech zemích stejnou sestupnou tendenci; liší se pouze míra (úhel) sestupnosti. Z jiné strany: z každého čísla této trojčlenné řady lze odhadnout zbylá dvě ostatní, přinejmenším pak jejich tendenci. Zároveň jde o údaje, které jsou strukturně provázané: změní-li se jeden, změní se i další dva. Srovnání tří zemí ukazuje, že jde o údaje univerzální povahy: mohou se měnit poměry mezi jednotlivými členy knižního chování, ale sotva se asi může změnit celková tendence. Pro srovnání uvedme údaje z holandského průzkumu na počátku 80. let 20. století: 75 % (čtenáři) – 60 % (nakupující) – 35 % (návštěvníci knihoven).³ I ony vykazují stejnou tendenci.

GRAF 3: ČR, POLSKO, USA, KANADA, NĚMECKO: ČTENÁŘI–NEČTENÁŘI

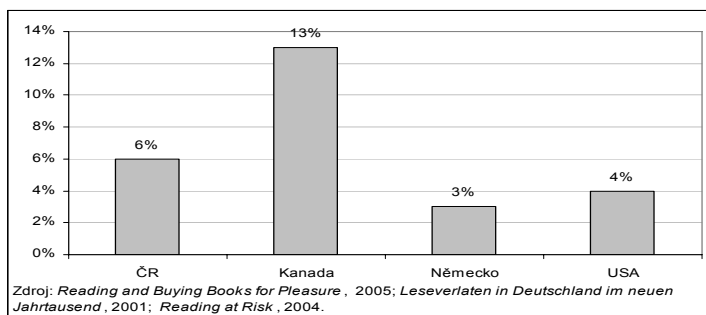

³ HERPERS, Tom ad.: „Leser und Lesen in der Niederlanden“. In: Stiftung Lesen (eds.): *Lesen im internationalen Vergleich*, díl II, Mainz: Stiftung Lesen, 1995, s. 68.

Údaje v grafu ukazují procento čtenářů a nečtenářů, a to podle kritéria *aspoň jedna přečtená kniha za rok*.

- Čtení knih je drtivě většinová aktivita v kanadské a české populaci, výrazně větší nová v populaci německé a mírně většinová v populaci americké a polské. U populace polské a americké se hodnoty pohybují na úrovni průměru Evropské unie (viz graf 1).
- Výkonový výsledek kanadské populace je ohromující, neboť – na rozdíl od všech ostatních – byla otázka položena na čtení pro potěšení (*for pleasure*); procentní údaj o čtení jako takovém by byl proto zákonitě ještě o něco vyšší. V šetření, které se opakuje jednou za patnáct let, si kanadská populace stojí opakovaně velmi vysoko. Na rozdíl např. od populace americké, u níž je zaznamenán postupný úbytek těch, kdo se deklarují jako čtenáři, u populace kanadské žádný takovýto trend zaznamenán není.

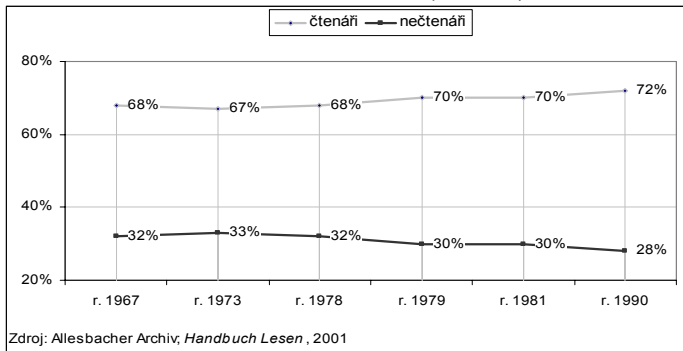
GRAF 4: ČR, KANADA, NĚMECKO, USA: VÁŠNIVÍ ČTENÁŘI

Údaje z grafu ukazují zastoupení tzv. vášnivých čtenářů, tj. těch, kdo deklarují, že v průběhu roku přečetli aspoň 50 knih.

- Kategorie vášnivého čtenáře zhruba zrcadlí celkovou úroveň čtenářské kultury. Silnému zastoupení čtenářů (jedna přečtená kniha za rok) odpovídá i adekvátní zastoupení těch, kdo čtou výrazně mnoho.
- Vztah mezi čtením obecným (průměr) a vášnivým (vysoký nadprůměr) nemusí platit úplně. Němci, kteří deklarují, že čtou ve větší míře než Američané, mají o něco menší procento vášnivých čtenářů. Ukazuje to na větší rozdíly v intenzitě čtení u americké populace: poměrně velké množství nečtenářů a docela výrazná vrstva čtenářů silně nadprůměrných. Je to dáno rozvinutější kulturou kampusů, která v USA představuje daleko svěbytnější a kulturně dominantnější prostředí, než je tomu v Evropě.

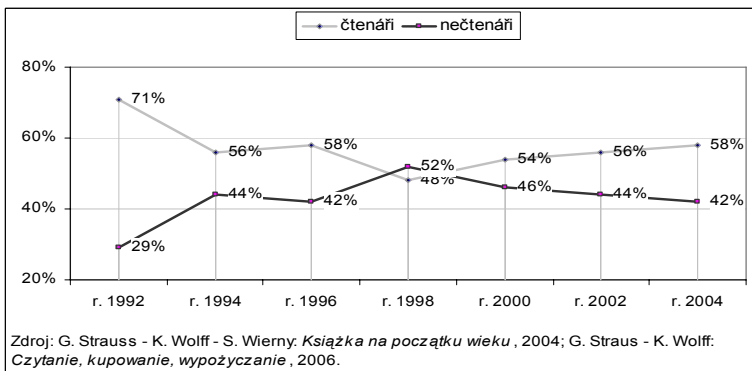
GRAF 5: ZÁPADNÍ NĚMECKO: ČTENÁŘI–NEČTENÁŘI (1967–1990)

Jde o časovou řadu dat z německých průzkumů. Otázka zněla, zda respondent během uplynulých dvanácti měsíců přečetl aspoň jednu knihu.

- Údaje z let 1967–1990 ukazují velmi stabilizovanou situaci (s tendencí k velice mírnému růstu); počet čtenářů a nečtenářů se nijak výrazně neproměňuje. Jako by německá populace byla pevně usazená ve svém kulturním standardu (habitu) a setrvale ho reprodukovala.
- Počet čtenářů v SRN odpovídá i číslu z roku 2000 (viz graf 3), přičemž tento údaj se týká už Německa sjednoceného.
- 24 let od roku 1967 do roku 1990 je poměrně dlouhá doba, v níž došlo k proměně sociální struktury: zdatelně se zvýšil počet středoškoláků a vysokoškoláků, vzrostla životní úroveň, přibývalo volného času – a přes všechny tyto (pro čtení) příznivé faktory se počet čtenářů nezvýšil. Jinými slovy: musí zde být současně faktory, které pracují v opačném směru, tj. podílejí se na snižování počtu čtenářů. V této době to je především vzrůstající množství času věnovaného sledování televize: jde o období masového rozšíření tohoto média, přičemž v následujícím období začíná televizi (daleko více než knihám) ubírat čas počítač a internet. Dalším faktorem působícím proti čtení je nárůst imigrantů.

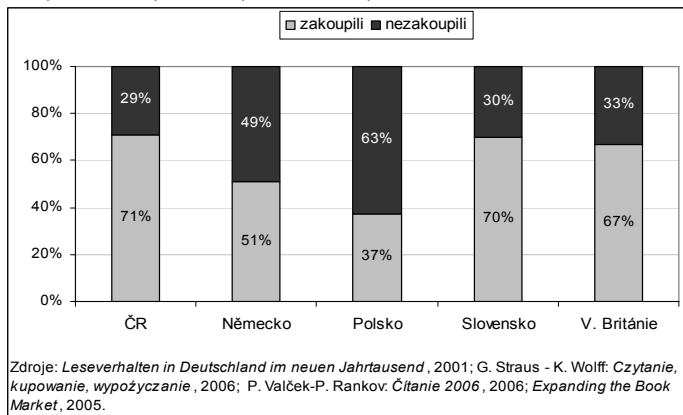
GRAF 6: POLSKO: ČTENÁŘ–NEČTENÁŘ (1992–2004)

Jde o časovou řadu dat, která pocházejí z průzkumu organizovaného Národní knihovnou ve Varšavě.

- Údaje z let 1992–2004 vykazují velmi bouřlivý vývoj; je z nich znát, že v polské společnosti se něco dělo, tzn. že procházela procesem významných změn.
- Společensko-politické změny z počátku 90. let se promítly do velkého nárůstu čtení knih (toto číslo je o něco větší než to před rokem 1989); následuje prudký pokles, a to dokonce až tak, že počet nečtenářů je vyšší než počet čtenářů; od roku 1998 se situace postupně vrací ke stavu před změnami.
- Společensko-politické změny se zpočátku projeví zvýšeným zájmem o čtení knih (padla cenzura, knižní trh se otevřel a objevily se na něm zejména publikace reflektující nedávná traumata polských dějin, např. katyňský masakr, hnutí Solidarity, výjimečný stav v roce 1981, Varšavské povstání v roce 1944, exil aj.).⁴ Éra nově nabytých svobod pak do značné míry změnila hodnotovou orientaci Poláků; čas dříve věnovaný čtení (a kultuře) byl investován do podnikání, společensko-politických aktivit a cestování. Ukazuje se, že tato proměna není trvalého rázu a že polská společnost má opět potřebu se kulturně usadit a najít novou stabilitu. Výrazem tohoto postupného usazování je i návrat Poláků ke knize. Počet čtenářů v posledních šetřeních odpovídá průměru Evropské unie (EU-15).
- Lze očekávat, že trendy u české populace probíhaly obdobně, třebaže zřejmě ne s takovými výkyvy a možná i doba největšího poklesu ve vztahu ke knize nebyla v roce 1998, ale zřejmě dříve, jak o tom svědčí čísla zaznamenávající počet výpůjček a návštěvníků veřejných knihoven.

GRAF 7: ČR, NĚMECKO, POLSKO, SLOVENSKO, V. BRITÁNIE: NÁKUP KNIH

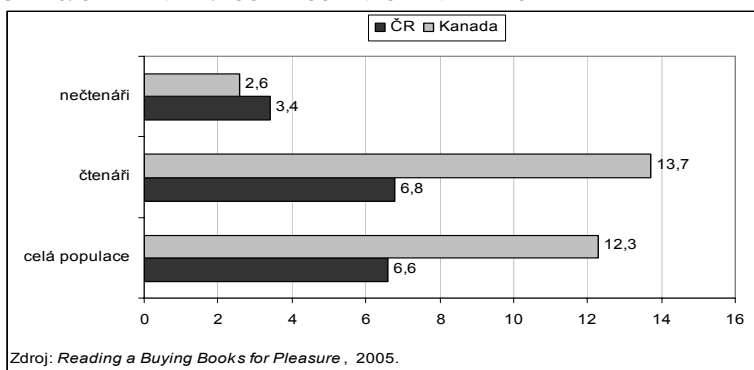

⁴ V roce 1992 vyšla kniha generála W. Jaruzelského, bývalého prezidenta a generálního tajemníka Polské sjednocené dělnické strany, *Výjimečný stav. Proč?* (Stan wojenny. Dla czego?). Autor v ní zdůvodňuje, proč v roce 1981 vyhlásil výjimečný stav: co ho k tomu vedlo a jakým hrozbám musel tímto krokem čelit. Kniha se stala v Polsku bestsellerem.

Graf ukazuje to, zda obyvatelé jednotlivých zemí během jednoho roku zakoupili aspoň jednu knihu, a to bez ohledu na motiv, který je k tomu vedl. Např. v kanadském průzkumu se zkoumalo i to, zda knihy kupujeme pro sebe, nebo jako dárek pro jiné. Poměr byl 3:1 ve prospěch první motivace.

- V české, slovenské a britské populaci představuje nakupování knih výrazně větší aktivitu; v populaci německé nejde o aktivitu ani většinou, ani menšinou; v populaci polské jde o aktivitu výrazně menšinou.
- Čísla jsou informací spíše o celkové čtenářské kultuře v té které zemi než o jejím knižním trhu (o jeho nabídce, cenách knih ve vztahu ke kupní síle obyvatelstva). Celkově se ukazuje, že tam, kde lidé chtějí číst, nepředstavuje cena knihy rozhodující bariéru.

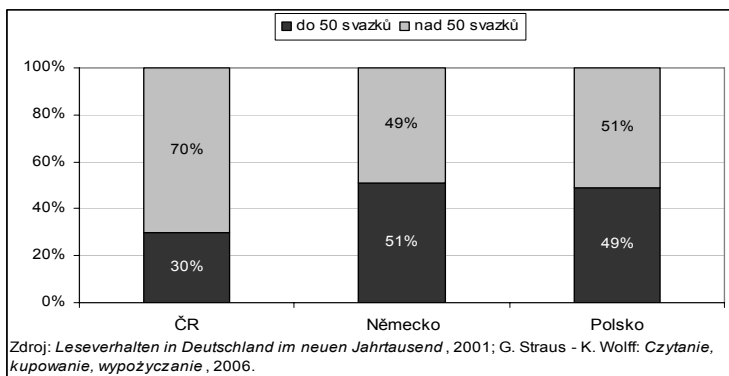
GRAF 8: ČR A KANADA: POČET KOUPEŇÝCH KNIH ZA ROK

Graf ukazuje souvislost mezi deklarovanými čtenáři, resp. nečtenáři, a deklarovanými nakupovateli knih.

- Výkonově vzato, vykazuje Kanada oproti ČR jen o něco větší procento čtenářů; přesto se v ní za rok nakupuje v průměru téměř dvakrát více knih než v ČR.
- Je velký rozdíl v tom, jak nakupují kanadští čtenáři a nečtenáři: nečtenář nakupuje necelou pětinu toho co čtenář; v české populaci nečtenář nakupuje polovinu toho co čtenář.
- Z hlediska čtení (ale i jiných proměnných) vládnu na českém knižním trhu daleko menší rozdíly než na kanadském. Coby ti, kdo nakupují knihy, vycházíme jako daleko homogennější populace než Kanadáné. Přitom skrytým důvodem tohoto rozdílu bude asi vzdělání a přes ně ekonomická situace: pro obě populace platí, že čtení je výrazně taženo vzděláním; kanadští čtenáři se však ve světle toho, kolik knih nakupují, ukazují jako finančně lépe situovaní. Lze tedy usuzovat na to, že vzdělání v Kanadě daleko více koreluje s ekonomickou situací než v ČR.

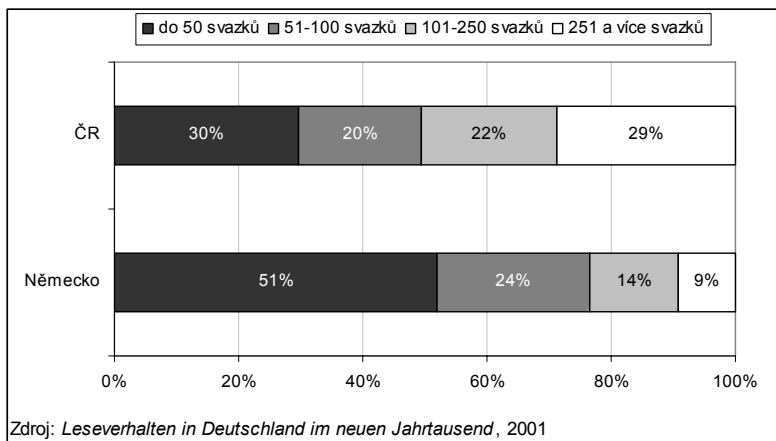
GRAF 9: ČR, NĚMECKO, POLSKO: VELIKOST DOMÁCÍCH KNIHOVEN

Údaje z grafu vyjadřují složení knihoven v populaci co do jejich velikosti.

- Největší domácí knihovny ze tří srovnávaných zemí deklarují obyvatelé ČR nad 15 let; více než dvě třetiny mají knihovnu větší než 50 svazků; přičemž 50 svazků odpovídá asi dvěma regálům o délce 60 centimetrů.
- Němci a Poláci mají zhruba stejné knihovny, třebaže knižní chování (čtení-nakupování-knihovny) Němců je o něco vyšší než Poláků. Důvodem může být fakt, že v Polsku – stejně jako u nás – domácí knihovny dlouho fungovaly jako alternativa ke knižnímu trhu i knihovnám veřejným. Teprve až nejmladší generace Čechů a Poláků vstoupily do prostředí, kde knižní trh a knihovny fungují normálně, tj. sice s omezeními technickými, ale nikoli ideologickými.

GRAF 10: ČR, NĚMECKO: VELIKOST DOMÁCÍCH KNIHOVEN

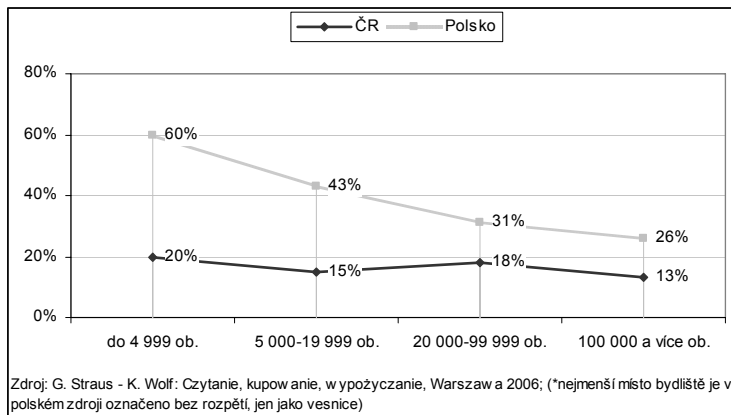
Údaje z grafu ukazují v detailnějším pohledu složení knihoven co do jejich velikosti.

- Polovina německé populace se vejde do kategorie těch, kdo mají ve svých domácnostech do 50 svazků, u populace české to není ani třetina; tři čtvrtiny německé populace mají ve svých domácnostech do 100 svazků knih, u české populace (necelé) tři čtvrtiny mají ve svých domácnostech do 250 svazků.
- Více než čtvrtina české populace má ve svých domácnostech 251 svazků a více, u populace německé to je o něco méně než desetina.
- Nejvíce knih v domácí knihovně vykazuje u německé populace věková skupina 50–59 let, u české pak populace ve věku 60 a více let; nejmenší knihovny má v německé populaci věková skupina 60 a více let, u české populace skupina 30–39 let.
- I zde hraje u obou populací nejdůležitější rozlišovací roli úroveň dosaženého vzdělání.

Z hlediska socio-demografických proměnných

Tato srovnání slouží k tomu, abychom zjistili, čím je česká populace specifická. Pro interpretaci jejího vztahu ke knize jsou tato srovnání důležitější než srovnání tzv. výkonová.

GRAF 11: ČR, POLSKO: NEČTENÁŘI A VELIKOST BYDLIŠTĚ

Údaje grafu ukazují, kolik procent obyvatel toho kterého sídla se deklarovalo jako nečtenáři (ani jedna přečtená kniha za rok).

- Polsko vykazuje naprosto jasnou urbanizační tendenci: čím větší sídlo, tím více čtenářů (méně nečtenářů). ČR tuto tendenci vykazuje daleko méně a navíc i nejednoznačně (z trendu vybočují malá města). Absolutní rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší hodnotou v Polsku je 34 % (rozdíl poměrný je 57 %), v ČR je to 7 % (poměrný 35 %).
- Největší rozdíl je mezi českým a polským venkovem; čím větší sídlo, tím se rozdíly zmenšují.

- Ze srovnání vyplývá, že míra urbanizace je i mírou čtení a zároveň silnější míra urbanizace homogenizuje rozdílné kultury; rozdíly přetrvávají na venkově, ve městech se, Češi i Poláci, chováme podobně.

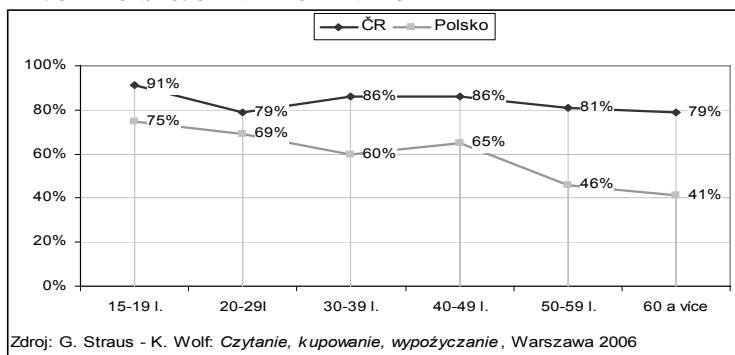
TAB. 2: ČR A USA: ROZLOŽENÍ TĚCH, KDO KUPUJÍ KNIHY (PODLE VĚKU)		
	ČR	USA
15–24 let	18 %	5 %
25–34 let	20 %	11 %
35–44 let	18 %	17 %
45–54 let	19 %	23 %
55–64 let	11 %	21 %
65 a více let	14 %	23 %
Součet	100 %	100 %

Zdroj: *To Read or Not to Read*, 2007

Údaje z tabulky ukazují, jak je věkově složen počet těch, kdo nakupují knihy, tj. jakou procentní částí se jednotlivé kohorty na celku 100 % podílejí. V úvahu jsou vzaty dva údaje: (1) kolik ta která věková kohorta vykazuje těch, kdo během roku nakoupili aspoň jednu knihu; (2) jak velkým procentním dílem je daná kohorta obsažena v celku těch, kdo nakupují během roku knihy.

- Tahounem knižního trhu je u české populace střední generace, resp. starší mladší a střední generace, u americké generace starší, resp. starší střední a starší.
- Největší rozdíly mezi ČR a USA jsou v nejmladší věkové kohortě (13,2 %).
- Rozdíly mezi nejvyšším a nejnižším údajem jsou u české populace 8,2 %, u americké 17,7 %. Česká populace je daleko homogennější. Americká data vykazují spíše kumulativní charakter: mladší věk: nakupuje málo, střední věk: středně, starší věk: mnoho. Proti tomu česká křivka vykazuje daleko větší závislost na ekonomické aktivitě: nejvíce nakupujeme ve středním věku, kdy jsme na vrcholu své ekonomické dráhy, méně ve věku nejmladším a nejméně ve věku starším, kdy jsme období ekonomické aktivity ukončili.
- Souborně by bylo možné konstatovat, že v tom, zda nakupujeme knihy či nikoli, hraje v ČR věk daleko menší roli než v USA.

GRAF 12: ČR A POLSKO: ČTENÁŘI PODLE VĚKU

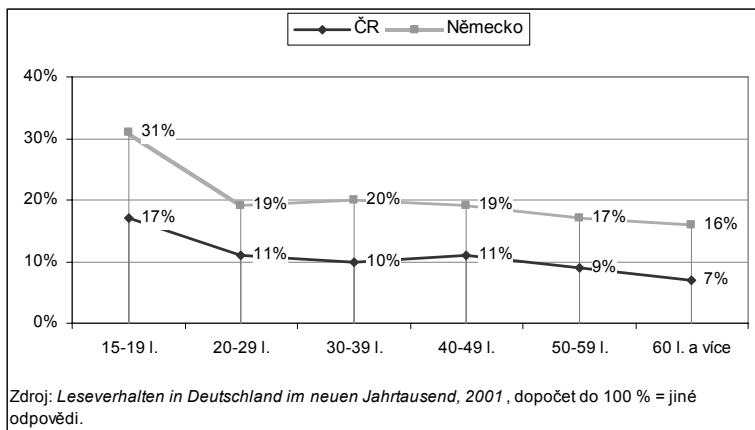
Údaje v grafu vyjadřují, kolik procent té které věkové skupiny se počítá mezi čtenáře, tj. kolik lidí daného věku splnilo kritérium jedné přečtené knihy za rok.

- Polská křivka vykazuje jednoznačný sestup od věku mladšího, přes střední až k staršímu (této tendenci se vymyká věková kohorta 40–49 let); česká křivka vykazuje daleko menší sestup a navíc daleko méně jednoznačný (tendenci se vymyká věková skupina 20–29 let). V polské populaci je absolutní rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší hodnotou 34 % (poměrný rozdíl je 45 %), v české populaci to je 12 % (poměrný 13 %).

- Nejvíce se k sobě česká a polská křivka přibližují ve věku 20–29 let (šíře: ve věku mladším), nejvíce se oddalují ve věku starším.

- Je zjevné, že tento graf souvisí s grafem 10 (nečtenáři a velikost bydliště), přičemž tato souvislost je daleko více patrná z polské křivky než z křivky české. Nejméně se čte na venkově, který také v rámci své populace vykazuje největší procento starších lidí. Ve velkoměstech, kde žije daleko větší procento mladší generace, se čte nejvíce. Klíčovou roli hraje samozřejmě i vzdělání: na venkově žije podstatně méně lidí s maturitou a vysokoškolským diplomem než ve velkoměstech.

GRAF 13: ČR, NĚMECKO: „OBCAS PŘESKAKUJI, ČTU JEN TO ZAJÍMAVÉ“

Respondenti se měli vyjádřit k tomu, jakým způsobem čtou. Z jejich odpovědí vybíráme jednu možnost, a sice tu, jež ukazuje míru čtenářské trpělivosti. Údaje ukazují, kolik procent té které věkové skupiny se k dané odpovědi přihlásilo.

- Obě křivky vykazují stejný průběh: nejméně trpělivými čtenáři jsme, Češi i Němci, v nejmladším věku; jak stárneme, naši trpělivosti přibývá. V německé populaci je absolutní rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší hodnotou 15 % (rozdíl poměrný je 48 %), v české je absolutní rozdíl 10 % (poměrný je 58 %), což značí, že čeští čtenáři jsou

celkově trpělivější než čtenáři němečtí, jakkoli poměrně jsou u nich rozdíly mezi nejmladší a nejstarší generací o něco větší.

- Největší rozdíl mezi českou a německou populací je ve věkové skupině 15–19 let, poté už je rozdíl až do konce konstantní (8–10 %).

C. Výklad/interpretace

Evropská polarizace sever–jih ve smyslu silné čtení – slabé čtení nepřekvapuje, i když to, co možná překvapuje, je míra, již tato polarizace vykazuje (viz graf 1). Pouze jeden z pěti Švédů deklaroval, že za rok nepřečetl ani jednu knihu (jakoukoli a k jakémukoli účelu), a na druhém konci totéž deklarovalo téměř sedm z deseti Portugalců. Důvody lze spatřovat v tom, že na severu už zcela vymizela negramotnost, kdežto např. v Portugalsku se v polovině 90. let dvacátého století podle statistik UNESCO uvádělo ještě více než 10 % těch, kdo neumějí číst (z toho 13 % žen a 7,5 % mužů). Portugalsko vykazuje zcela jinou strukturu vzdělání než severské země: na počátku 21. století mělo v populaci jen 7 % vysokoškolsky vzdělaných, proti 22 % ve Švédsku; a z druhé strany: 81 % portugalské populace mělo jen základní vzdělání – oproti 26 % u populace švédské. Tato rozdílná struktura vzdělanosti samozřejmě odpovídá i rozdílné životní úrovni: Portugalsko vykazuje jen o něco více než polovinu hrubého národního produktu na hlavu v přepočtu kupní síly (68,9) než Švédsko (116,1).⁵ Jsou zde však i historické důvody: ve Švédsku začalo v 17. století platit právo luteránské církve, že dospělí, kteří chtějí vstoupit v manželský svazek, musí být schopni nahlas číst před místním pastorem, a to nejenom proto, aby potvrdili, že jsou gramotní, ale aby se vědělo, že jsou schopni správně přijímat Boží slovo. – Ne nepodstatné je i to, co zjistila italská ekonomka Luisa Corrado(vá), která od roku 2002 zkoumala, jak se cítí být obyvatelé patnácti evropských zemí (EU-15) šťastní. Svá zkoumání každé dva roky opakovala. Vyšlo jí, že nejvyšší index štěstí (*happiness score*) mají Dánové (8,3 z 10 možných), následují je Finové, Irové a Švédové, na opačném konci evropského žebříčku se nacházejí Řekové a Portugalci (5,7).⁶ Corrado(vá) zkoumala i to, s čím náš pocit štěstí souvisí především, přičemž se neprokázala jeho přímá vazba na bohatství (životní úroveň), neprokázala se ani přímá vazba na úroveň dosaženého vzdělání, ba ani na co největší uspokojování osobních tužeb a potěšení. Nejšťastnější nejsou ti nejbohatší, ani ti nejvzdělanější, ba ani ti, co si chtějí v životě co nejvíce užít (hédonikové). Za šťastnější se v průměru

⁵ Viz http://ec.europa.eu/consumers/cons_info/cons_diary2007-2008/cp_cz.pdf (Česká republika vykazuje HDP na hlavu ve výši 76,9.) Údaje z roku 2006.

⁶ Viz KIRK, Tom: „Happy Danes are here again“; online: <http://209.85.129.104/search?q=cache:TwpeXVMu0nQJ:www.admin.cam.ac.uk/news/press/dpp/2007041601+happiness+Denmark+Greece+Corrado&hl=cs&ct=clnk&cd=2&gl=cz>; HŇÍKOVÁ, Eva: „Pocit štěstí souvisí s důvěrou“. *Lidové noviny* 5. dubna 2008, příl. Věda, s. VII.

považují více ženy než muži a spíše mladší a starší generace než generace střední; méně šťastní se cítí i lidé, kteří odešli do nějaké cizí země. A které faktory přispívají k pocitu štěstí především? Jsou to důvěra ve státní aparát (ve fungující veřejnou správu), proto jsou šťastnější lidé ze zemí, kde panuje nejnižší korupce. Dalším faktorem je míra toho, jak silně věříme ve spojení jedince a společnosti, resp. jedince a institucí. Jde o schopnost mít přátele a vůbec spolehlivě fungující sociální vazby; obecně: být začleněn do svazků s jinými (*social inclusion*).

Není asi náhodou, že země, jejichž obyvatelé se cítí být v Evropě nejšťastnější, mají také nejlepší výsledky ve čtenářské gramotnosti a jsou také na čelných místech ve čtenářských výkonových statistikách (přečetl – nepřečetl knihu; kolik přečetl). Podle všeho existuje silný průnik mezi těmito třemi ukazateli: (1) tím, že je člověk společensky začleněn (hlavní indikátor pocitu štěstí), (2) funkčním porozuměním textu a (3) pravidelným čtením. Čteme, protože jsme vybaveni k tomu, abychom čtenému rozuměli, což nás činí šťastnými. Toto příčinné vysvětlení se nabízí samo od sebe. Ale nabízí se i jiné, a ne již tak mechanické: čím více čteme, tím více se podílíme na účasti s jinými, nejenom s těmi, jejichž texty čteme, nebo s těmi, o nichž v těchto dílech čteme, nýbrž i s těmi, kdo také čtou, ergo: jsme šťastní. Z jiné strany: je-li štěstí stavem důvěry a je-li hlavní podobou důvěry sociální inkluze (být začleněn do svazků s jinými), pak čtení funguje jako výrazný prostředek této inkluze. Čtení je aktem důvěry – jejím uskutečňováním i hledáním. Zjednodušeně řečeno: čteme, protože jsme šťastní; protože čteme, jsme šťastní. Tento socializační či socializačně-komunikační rozměr čtení namnoze oponuje názoru, že čtení je únikem od reality, a tedy i ze společnosti. Upozorňuje na to – ve zcela odlišné souvislosti – i maďarský prozaik Sándor Márai:

V knihovně. Ty dvě tři hodiny navečer v některé newyorské knihovně nahrazují to, čím byl před sto lety společenský život. Jako v klubu večerní návštěvník hledá křeslo, aby si pokládal s jiným členem klubu, tak „si povídá“ návštěvník, navečer, v newyorské knihovně nazdařbůh s nějakým nahodilým partnerem, se Saint-Simonem, Nietzschem anebo Simonem... To není „čtení“, ale společenský život.⁷

A jak je tomu v české populaci? Čteme silně, třebaže výsledky v rámci testů čtenářské gramotnosti (PISA)⁸ nás v každém dalším šetření (2000, 2003, 2006) posouvají níže a níže: z mírného nadprůměru do podprůměru. A i co se týče (ne)důvěry občanů v instituce a míry pociťované korupce, jsme na tom – podle organizace Transparency International – v mezinárodních srovnáních silně nad průměrem. Např. v přiznání, zda dáváme úplatky, abychom

⁷ MÁRAI, Sándor: *Deníky. Svazek I. (1943–1967)*. Přel. Estera Sládková a Dana Gálová. Praha: Academia, 2008 [1998–2000], s. 487.

⁸ Testy se týkají patnáctiletých.

dosáhli žádoucích služeb, převyšujeme s 13 % více než dvakrát průměr EU (5 %).⁹ Nemáme důvěru ve spojení jedince a společnosti, jedince a instituce (nejhůře jsme na tom se vztahem k policii), nejsme na tom nijak dobře v testech ukazujících naše porozumění textu, a přesto ve výkonových parametrech čtení vykazujeme tak dobré výsledky. Jinými slovy: nejsme šťastni, a přesto tolik čteme. Čím to? Snad setrvačností, snad tradicí, snad společenskou soudržností naší populace. Přitom zejména poslední faktor je schopen zajistit, aby základní standardy čtenářské kultury pronikly do všech oblastí – především demografických a věkových. Možná jsme svědky toho, že v dalších fázích se tato tři kritéria seskupí nějak organičtěji; ať už tak, že čtení knih z hlediska výkonových parametrů bude v naší populaci upadat, nebo se naopak zvedne funkční gramotnost a současně opadne vysoce nadprůměrné procento korupce. První varianta by nás zařadila k evropskému severu, druhá k evropskému jihu. Jiné vysvětlení je, že nelichotivé výsledky v čtenářské gramotnosti u patnáctiletých se projeví v poklesu výkonových hodnot čtení až v budoucnosti. A pokud nemáme důvěru ve veřejné instituce, pak by to mohlo být dílem kvůli tradičně zakořeněné nedůvěře občanů v cokoliv, co má nějakou souvislost se státem; současně však platí, že veřejné instituce si zatím naši důvěru po roce 1989 nezískaly.

Podstatnější pro interpretaci toho, jací jsou čeští čtenáři, tj. v čem spočívá jejich specifikum, jsou spíše ukazatele socio-demografické než výkonové. Srovnávali jsme s Polskem počet čtenářů a nečtenářů z hlediska velikosti bydliště, přičemž polská křivka se ukázala jako velmi strmá (čím menší sídlo, tím slabší čtení), zatímco česká byla daleko mírnější a zdaleka ne tak pravidelná. O čem to svědčí? O velmi silné urbanizační bariéře v Polsku a o velmi slabé v ČR, dokonce by se tento stav dal interpretovat, že urbanizační bariéra v ČR téměř zmizela. Musíme si totiž uvědomit, že čím menší sídlo, tím menší počet lidí s maturitou a s vysokoškolským vzděláním a více lidí vyučených nebo lidí se základním vzděláním. Takže kdybychom do velikosti bydliště započítali tyto výsledky, dalo by se říct, že samotná velikost sídla v českém prostředí nediferencuje. Pokud jde o demografické charakteristiky a její vazby na čtení, ukazuje se, že česká populace je – na rozdíl od polské – velmi soudržná. Právě toto je jeden z rozhodujících faktorů toho, proč je výkonový ukazatel českého čtení knih tak vysoký. Je jedno, kde bydlíme, vysoký kvantitativní standard (počet čtenářů) je možné v ČR nalézt všude. Obdobně je tomu ve srovnání ČR a USA z hlediska toho, jak je každá věková kohorta zastoupena na celkovém počtu těch, kdo za rok koupili aspoň jednu knihu. Americká čísla vykazují daleko větší rozdíly než čísla česká. Česká populace se z hlediska svého věkového složení jeví jako velmi soudržná. Tento trend se potvrzuje i ve srovnání ČR a Polska z hlediska toho, kolik se v té které věkové kohortě nachází čtenářů. U pol-

⁹ Viz http://www.transparency.cz/pdf/GCB_2007_Report_en_27-11-2007.pdf.

ské křivky lze nalézt poměrně silný úbytek od mladého věku přes střední až k věku staršímu, česká křivka vykazuje stejnou tendenci, ale v daleko mírnější podobě. Navíc velkou výpovědní hodnotu má i to, jak se rozdíl mezi polskou a českou populací zvětšuje s věkem. Čeští senioři mají k „plnění“ čtenářského standardu daleko blíže než senioři polští. Starší generace a venkov – v těchto dvou položkách jsou si česká a polská populace nejméně podobny. Čím víc postupujeme od staršího věku k mladému a zároveň od malého sídla k většímu, tím jsme si, Češi a Poláci, čtenářsky podobnější. Jinak řečeno: polská populace odpovídá dlouhodobým trendům ve čtení (míra čtení jde s mírou urbanizace; čím starší věk, tím slabší čtení) daleko více než populace česká. Ta se jim sice také tak úplně nevzpírá, ale velice silně je oslabuje.